

OSVRTI I PRIKAZI

Emilio MARIN et Alii, *Forum Naronitanum*, Miroslava Topić, Toni Glučina, Emilio Marin (ur.), Arheološki muzej Naroni, Vid, 2017., 451 str.

Malo je koji arheološki lokalitet u Hrvatskoj sistematski istraživan kao što je to slučaj s Naronom. Od prvih Patschevih početaka krajem 19. st. u Naroni se s prekidima i različitim intenzitetom radi sve do danas.

Do početka 21. st. kada je stvorena samostalna institucija (Arheološki muzej Naroni) lokalitet se nalazio pod ingerencijom Arheološkog muzeja u Splitu. Premda ne onoliko koliko je zasluživala, ali u znatnoj mjeri ograničeno onodobnim teškim komunikacijama, Naroni je ipak povremeno posjećivana ili su se njome bavile neke od vertikalna svjetske i hrvatske arheologije poput Artura Evansa, Otta Benndorfa, Mihovila Glavinića, don Frane Bulića, Mihovila Abramića i Nenada Cambija.

Osim istraživanja perimetra gradskih zidina i zaštitnog istraživanja u prokopu bagerskog iskopa za regionalni vodovod Prud – Pelješac 1985. god., većina je istraživanja bila koncentrirana na središnji prostor svakog, pa tako i ovog antičkog grada – na forum.

Od prvog zahvata nakon Drugog svjetskog rata obavljenog još 1952. god., preko prvih istraživanja ovog prostora još 1978. god., do dugogodišnjih istraživanja pod vodstvom akademika Emilija Marina završenih 2007. god., zabilježen je niz iznimnih rezultata koji su znatno rasvijetlili različite aspekte života ovog antičkog grada.

Tako su riješena neka pitanja ukupne slike urbanističkog tkiva grada, a posebice urbanizam foruma i prostora naslonjenih na njega.

Upravo o tome govori i obimna publikacija naslovljena *Forum Naronitanum* nastala pod egidom akademika Emilija Marina i čitavog niza njegovih suradnika.

Publikacija na 451 stranici i 6 priloga u velikom formatu u nakladi od 400 primjeraka tiskana je kao druga u seriji *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja Naroni* 2017. godine.

Glavna urednica je Miroslava Topić, a recenzenti su dr. sc. Marijeta Šašel Kos i dr. sc. Smiljan Glušević.

Knjiga je podijeljena na 10 dijelova. Uvod (8 – 9) potpisuje E. Marin. Unutar poglavlja *Povijest istraživanja* (12 – 68) Miroslava Topić donosi tekst „Arheološka istraživanja na prostoru foruma u razdoblju 1907. – 1986.“ (12 – 25), dok Emilio Marin obrađuje ona kasnija – „Iskopavanje foruma i trijema 1996. – 1999. (uz dodatne radove do 2004.)“ (26 – 68). Poglavlje *Urbanizam i*

arhitektura (70 – 96), ponovo iz pera Emilija Marina, podijeljeno je na manja potpoglavlja: „Forum kolonije Narone“ (70 – 75), „Građevine uz forum“ (76 – 86) i „Građevine koje su prethodile forumu“ (87 – 96). Kao dugogodišnji istraživač ovog prostora Emilio Marin autor je i teksta za poglavlje *Kraj rimskog foruma* (98 – 122). I ono je podijeljeno na nekoliko manjih cjelina: „Kasnoantičko groblje“ (98 – 115), „Ostatci kasnijeg razdoblja“ (116 – 119) i konačno „Kraj Narone“ (116 – 122).

Ovome slijedi poglavlje o *Freskama i štukaturama* (123 – 146) koje obrađuju tri autora: Toni Glučina koji piše tekst „Kasnorepublikanske freske i štukature“ (124 – 132), dok „Freske iz portika Augusteuma: carsko doba“ (133 – 146) obrađuju dva autora – Giuseppe Lepore i Mirco Zaccaria.

Najveći dio teksta posvećen je *Pokretnim nalazima* (147 – 391). Unutar njih najviše prostora zauzimaju prve dvije cjeline: „Keramika“ (148 – 271) i „Staklo“ (272 – 311), obje autorice Miroslave Topić. Još četiri autora sudjeluju priložima u ovom poglavlju. To su redom Toni Glučina, autor teksta „Predmeti od kosti, roga i školjke“ (312 – 325), a isti obrađuje i „Kamene uporabne predmete“ (326 – 343). Hrvoje Manenica piše o „Metalnim nalazima“ (344 – 365), dok posljednju cjelinu „Novac“ (366 – 391) obrađuje Maja Bonačić Mandinić.

Sljedeće poglavlje nosi naslov *Konzervatorski i restauratorski radovi* (390 – 414), a tekstove su napisala četiri autora. Tako Ivanka Vukšić potpisuje članak „Restauratorski zahvati na keramičkim predmetima“ (392 – 396), Vedran Kundić članak „Restauracija triju kamenih spomenika“ (397 – 401), Borko Vješnica piše „Bilješke tijekom konzervatorsko-restauratorske obrade metalnih predmeta“ (402 – 406), a poglavlje završava Ika Prpa-Stojanac člankom „Metode čišćenja, konzervacija novca i kemijska analiza naslaga“ (407 – 414).

Osmo poglavlje nosi naslov *Osteološke analize* (415 – 423) o kojima piše dvoje autora: Damir Mihelić i Zdravka Hincak.

Na kraju se na 27 stranica donosi iznimno obimna Literatura (424 – 451) i spomenuti grafički prilozi velikog formata.

Forum, a i čitava je publikacija naslovljena *Forum Naronitanum*, dakle naronitanski forum, bio je središnje mjesto svakog antičkog grada, tu su se ljudi susretali, sklapali su se poslovi, donosile presude i obavljale zahvale povodom nekih značajnih događaja. Zapravo je kroz „priču“ o Forumu ispričana čitava povijest Narone, razumljivo s naglaskom na sam forum.

U publikaciji je donesen samo jedan dio ogromne količine raznorodnog materijala za determinaciju kojega je bilo potrebno veliko znanje i u što je bilo potrebno uložiti znatan višegodišnji trud. Čitav taj materijal, jednako kao i različiti drugi crteži i rekonstrukcije, iscrtan je od strane ukupno 11 autora

crteža, kao i 5 autora arhitektonske dokumentacije uz velik broj ilustrativnih fotografija. Upravo ti brojni planovi, crteži i fotografije pomažu čitatelju da se snađe u složenoj situaciji foruma i njegovih adijecencija i da na taj način predoči ukupnu arhitektonsku sliku. Navodeći sve vrste dokumentacije, nužno je prisjetiti se 2018. godine preminulog kolege Branka Pendera koji je tijekom 40 godina rada u Arheološkom muzeju u Splitu bio jedina konstanta istraživanja u Naroni.

O urbanističkoj slici Narone pisao je najprije akademik Cambi. Na osnovi daljnjih istraživanja, koja je sam vodio, Marin dijeli Naronu na Gornji i Donji grad. Gornji grad, kako ga naziva Marin, naselje je koje prethodi koloniji Naroni i datira se nešto ranije od foruma na kojemu se spajaju Gornji i Donji grad, a koji se formira već krajem 1. st. pr. Kr.

Forum je pretežno iskopan 1997. i 1998. godine. Rijetki su forumi koji se vežu direktno uz gradsku luku i čiji je on produžetak. Norin (ili Norilj) i njegove obale, siguran sam, kriju još pregršt iznenađenja. Forum uz to ima gotovo idealne proporcije prema odnosima koje propisuje čuveni antički arhitekt Vitruvije – odnos je gotovo u savršenom razmjeru 2 : 3, što nije slučaj ni kod jednog od ostalih jadranskih ili prijadranskih foruma.

Važan i za naše prilike jedinstven spomenik je i rostra – dio govornice za koju se smatra da je nastala prije smrti cara Augusta, tj. oko 14. g. nakon Krista. Upravo zbog različitih aspekata interpretacije prikaza na rostri citirat ću i dio teksta akademika Marina. On kaže: „Ovaj je spomenik rostre stožerna točka na forumu, kao *pars pro toto*: ključni urbanistički fragment koji omogućava predočiti kako je intenzivan bio život na naronitanskom forumu.“

Augusteum i njegov položaj su i polazište za oprezno datiranje uspostave Narone kao rimske kolonije u treće desetljeće prije Krista kada je morao biti sagrađen i forum. Augusteum je porušen na prijelazu iz 4. u 5. st. Na njegovim ruševinama u 6. st. nastaje groblje, jednako kao i na drugim prostorima uokolo njega, ali i na drugim lokacijama u Naroni. U Augusteumu je, da podsjetimo, nađeno 18 statua – kipova uz glavu carice Livije (koju je otkupio Artur Evans za muzej u Oxfordu) i carski torzo u Opuzenu. To ukupno čini 20 kipova i predstavlja najveću grupu statua u antičkom svijetu uopće.

Za povijest naselja od iznimnog su značaja nalazi ispod popločanja rimskog foruma gdje su otkriveni ostatci *emporija* – trgovišta – za koje se do istraživanja znalo samo na osnovi povijesnih izvora. N. Cambi pretpostavlja postojanje emporija još oko 300. g. pr. Krista, ali nađena keramika i novac datiraju građevinsku situaciju ispod foruma u 2. i u 1. st. pr. Krista.

Istraživanjima se našao i obradio niz odličnih fresaka i štukatura kojima su bili dekorirani unutrašnji prostori javnih i privatnih građevina. Svi ti nalazi uglavnom su jako usitnjeni, ali se minucioznim radom uspjelo spojiti neke cjeline portikata Augusteuma, a onda, na osnovi analogija, i predložiti neke cjelovitije rekonstrukcije

Spomenuto je kako najveći dio teksta, ukupno 243 stranice (148 – 389), otpada na obradu pokretnog materijala, keramiku ponajprije, potom staklo, dok mnogo manji, ali ne i nevažniji odsječci zauzimaju nalazi od kosti, kamena, metala i na kraju novca. Svi predmeti obrađeni unutar ovog poglavlja iznimno su signifikantni ne sami za sebe nego su posebice važni za točniju vremensku determinaciju određenog građevinskog sklopa, a često su i jedini kronološki reperi. Uslijed svoje brojnosti i kvalitetne obrade sasvim sigurno će služiti kao nezaobilazan komparativni materijal.

Ne manje su važni konzervatorski i restauratorski radovi kako na keramičkom tako i na kamenom ili metalnom materijalu, da o konzervaciji arhitekturnih ostataka niti ne govorim, uključujući i freske, štukature i mozaike. Svakako ne smijemo zaboraviti ni analize koštanog materijala bez obzira na to radi li se o životinjskim ostatcima, školjkama ili ostatcima ljudskih kostiju.

Posebice je vrijedan doprinos opsežan i sadržajan Katalog svih relevantnih predmeta s gotovo 1000 jedinica, ali jednako tako i Dnevnik istraživačkih radova uz pomoć kojeg možemo pratiti slijed događanja tijekom istraživanja.

Nakon devastacije i napuštanja foruma početkom 7. st., a o tome svjedoče 62 zlatnika iz tzv. zlata Urbice od kojih je posljednji iz 602. god. n. Kr., očito je da na ovaj prostor dolaze neki drugi stanovnici. Tako na Gornjim njivama imamo i nalaze iz kraja 8. do sredine 9. st., dakle iz vremena kada u ove krajeve dolaze slavenska plemena, među kojima i Hrvati.

Čitava je publikacija smisleno strukturirana pa zbog toga u njoj, usprkos velikom broju autora koji se moraju pozivati na rezultate prethodnih istraživača, nema nepotrebnih ponavljanja. Tekst svih priloga vrlo je pregledan i instruktivan pa se zainteresirani lako mogu poslužiti bilo cjelovitom publikacijom ili bilo kojim njezinim dijelom u daljnjem istraživanju.

Što možemo reći o perspektivi daljnjih radova u Naroni, na koji način, kojim sredstvima, na kojim pozicijama i konačno, zašto bi to vrijedilo u budućnosti napraviti osim koristi za arheologiju samu? Pa zato što arheologija nije sama sebi svrha, svrha joj je rekonstruirati život na nekom prostoru (ova publikacija to najbolje pokazuje), a onda saznanja i otkrića iskoristiti kao promidžbu, a financijsku korist realizirati kroz turističku ponudu. To naravno nije moguće ostvariti ni brzo, ni jednostavno, ni jeftino. Tako je i s novim arheološkim

istraživanjima o kojima govorim: dugotrajno, teško i razmjerno skupo, ali na kraju dugotrajno isplativo. Ali to ostaje na srcu i gradskim dužnosnicima i svima onima koji u tom smislu u budućnosti mogu na bilo koji način doprinijeti.

Na kraju još jednom valja napomenuti kako se radi o iznimnoj publikaciji koja će, uz one već objavljene i one koje se planiraju, ostati nezaobilazna točka u bilo kakvom daljnjem proučavanju Narone u cjelini i njezina utjecaja na čitav južni dio Ilirika.

Smiljan Gluščević